

BİZ QƏRBİ AZƏRBAYCAN QAYIDACAĞIQ

21 iyun 2024-cü il Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi və kulturoloji həyatında müüm bir faktı xaturladacaq amil kimi həmişəlik qalacaqdır. Bu, həmin tarixdən ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin birbaşa himayəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəliyi, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Universiteti və Qərbi Azərbaycan İcmasının birləşdirilmiş təşkilatlığının "Qərbi Azərbaycana qayıdlış" festival-konqresi baş tutdu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Naxçıvan şəhərindəkən abidəsini ziyarətlə başlayan festival-konqresin rəsmi açılış mərasimi Zəngəzur Milli Parkının ərazisindəki Batabat yaylağında keçirildi. Batabat yaylağının əhatəsində bayram rəmzi olan üç tonqalın alovlanımm rəmzi mənası ancaq ığidlərimizin sərvəxt olmasına deyil, alovun işığında əsr-lərlə gizlin qalan həqiqətlərin açılması idi.

NDU Teləbə Teatr Studiyasının təqdim etdiyi "Dərələyəz" kompozisiyasının ardından 2023-cü ildə keçirilən "Qərbi Azərbaycana qayıdış" festival-kongresindən mözmunlu video-çarxın nümayişindən sonra festival-kongres iştirakçılarını salamlayan Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Fuad Nəcəfli tədbirin fəlsəfəsi barədə danışdı. Ümumiyyətlə, festival-konqresin hər bir iştirakçısı və çıxışçısının başlıqlarından iki əsrə yaxındır Qərbi Azərbaycanın tələyi, orada əsrlərlə yasaşmış soydaşlarımızın keçdiyi yolları xatırlayıram.

Qərbi Azərbaycan bu gün də varisi olduğu İrəvan xanlığının maddi və mənəvi həyatının canlı daşıyıcısı olaraq ümumazərbaycan mədəniyyətinə töhfələr verməkdə davam edir. Şərti olaraq həmin ərazilər quruluşuna görə bir-birindən təbii sərhədlər olan çaylar və arxalarla ayırlan mahallara, mahallar isə kəndlərə bölünmüdü. Səfəvilərdən miras olaraq qalan, Rusiya imperiyasının işğalına qəder və ondan sonra da siyasi şəraitin diqtəsindən asılı olaraq ərazi dəyişikliyinə uğrasa da, kiçik istisnalar olmaqla mahalların, həmçinin o mahalların ərazilərini şərtləndirən kəndlərin adları dəyişilməz qalırdı. XX əsrin ikinci onilliyinin sonlarında tarixi ərazilərimizdə zamanın imperialist təfəkkürü ilə silahlanan güclü dövlətlərin uzağa gedən siyasetinin nəticəsi olaraq regionda ilk erməni dövlətinin yaradılması faktə çevrilənə qədər belə də qaldı. Tarixi ərazilərimizdə yaradılan daşnak Ermənistani özünü elan edəndən dərhal sonra aborigen əhaliyə qarşı amansız tədbirlərə start verdi. Daşnak Ermənistən hökumətinin ilk başçısı Hovhanes Kaçaznuni həyata keçirilən həmin qanlı tədbirlərdən sonra - 1923-cü ilin payızında Ruminiyanın Konsstanta şəhərində "Daşnaksutyun" partiyasının məşhur konfransına təqdim etdiyi "Daşnaksutyunun edəcəyi nəsə qalmadı" adlı məruzəsində partiyadaları qarşısında etiraf edirdi: "Bizim gələcək Ermənistən qarşısında edəcəyimiz ancaq xaraba bazara çevrilmiş müsəlman kəndləri oldu". Bu, Zəngəzur və Göyçədə, Dərələyəz mahalında və Lori dərələrində yüzlərlə kəndlərin sakinlərinə tutulan qanlı divandan, minlərlə dinc, silahsız insanların, o cümlədən qadın və körpələrin, qoca və xəstələrin, köməksiz camaatın ölümü ilə xarakterizə olunan cinayətlərin dilə gətirilməsi idi.

XX əsrin 20-ci illərində regionun sovetləşməsi, Rusiyadan ixrac olunan "bolşevik inqilablarının" nəticəsi olaraq daşnak Ermənistanının yerində qurulan Sovet Ermənistanında sələflərinən fərqli olaraq azərbaycanlılara qarşı səssiz mübarizə metodu seçildi. Bu mübarizə metodunun sayesində 1988-ci ilə qədər olan müddətdə azərbaycanlılara qarşı total etnosid sivasəti həyatə keci-

Mahirə Hüseynova,
ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru,
filologiya elmləri doktoru, professor,
Qərbi Azərbaycan İcmasının İdarə Heyətinin üzvü

rildi ve neticədə Sovet Ermənistanında, demək olar ki, Azərbaycanməşəli topominlərin total şəkildə erməniləşdirilməsi prosesi davam etdirildi. 1988-1990-ci illərdə oradakı azərbaycanlıların silah gücüne, ölüm qorxusuna altında çıxarılmış ilə onlar 70 illik prosesi başa çatdırıldı. Bundan sonra Azərbaycan Respublikasının ərazisində, ilkin olaraq Qarabağın dağılıq hissəsində, daha sonra Gəncətrafi rayonlarda erməni separatizmi eyni ardıcılıqla fəaliyyətini davam etdirir, o vaxtaca müxtəlif platformlardan Naxçıvan Muxtar Respublikasının bütün ərazilərinə iddialarını rəsmi İravan sevfiyyesində səsləndirirdi. Hadisələr elə ardıcılıq və bu ardıcılıqla ayaqlaşan sürətlə baş verirdi ki, sinxronlaşma Azərbaycan xalqına nikbin nəsə fikirləşməyə əsas vermirdi. Nəticədə isə Qəribi Azərbaycandan tarixi vətənlərinən çıxməq məcburiyyətində qalan soydaşlarımızın tələyin yenice dövlət müstəqilliyini elan etdiyindən 2 il sonra ərazisinin 20 faizindən çoxu himayədar dövlətlərin dəstəyi ilə Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal zonasına çevrilən Azərbaycan Respublikasında 1 milyona yaxın azərbaycanlı yaşadı.

Heydər Əliyev siyasi kursuna səs verdi. Ümummilli Liderin bioloji olmaqla həm də siyasi varisi Prezident İlham Əliyev fəaliyyətinin ilk illərində bütün fərqlənən dövlət adamları kimi, seçicisinə, vətəndaşına verdiyi hər bir vədir əmələ çevrildiyini praktik fəaliyyət ilə ortaya qoymuşdur. Prezident deyirdi ki, birinci mərhələdə Azərbaycanı iqtisadi cəhətdən regionun lider ölkəsinə çevircəcəyik və bu, elə də oldu. İlham Əliyev tekke yerli kütüvli informasiya vəsiti lərinə yox, dünyanın ən nüfuzlu media nümunələrində, söz demək imkanı olan hər bir platformda bəyan etdi ki, Azərbaycan Respublikasının ərazilərini işğaldığı müddətdə Ermənistanın heç bir regional layihədə iştirakı mümkün deyil, müşahidəciliyə bunun da söz yox, əməl olduğunu, illə boyunca reallıq olduğunu gördülər.

2018-ci il dekabrın 24-də Abşeron rayonunda məcburi köökün ailələri üçün salınan yaşayış kompleksinin istifadəye verilməsi mərasimində iştirak edənlər və o insanların şəxsində həmin mərasimində Prezident İlham Əliyevin çıxışını izleyən hər kəs, fərqli yoxdur, həmin şəxs Azərbaycanda yaşayır və ya ənənəvi olaraq hər kəs

baycanlı yaşadı.
1993-cü il, ölkəmizin təqvimində Qurtuluş Günü kimi düşən, ümumilikdə isə dünya azərbaycanlılarının haradada yaşamalarından asılı olmayaraq, onların hər biri üçün qırur mənbəyinə çevrilən müasir, qüdrətli, QALIB Azərbaycan Respublikasının memarı Heydər Əlizadə oğlu Əliyevin iyunun 15-də siyasi həkimiyətə qayıdışına qədər ümidsizlik girdabında qalmağın nə demək olduğunu xalqımız şəxsi taleyində yaşadı.

Belədir və sübuta görək olmayan həqiqət ondan ibarətdir ki, dünyada hər bir xalq öz tarixinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkani əldə edir, qalır həmin imkandan ne dərəcədə bəhrələnmək məsəlesi. Xalqımız üçün o faktor da sərr deyil ki, yaradılan hər oxşar məqamdan bəhrələnməksə qətiyyən birmənalı mümkün olmur. Uzun əsrlər boyu xalqımızın tarixin müəyyən məqamlarında itirdiyi dövlətçilik amili belə, onun şüurunda dövlət və dövlətçilik şüurunu qoruyub saxlamağa imkan verdi. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ətrafında monolit birləşməni bir tərəfdən şərtləndirən faktor böyük dövlət adamının illərin sinağından çıxan şəxsi keyfiyyətləri idisə, digər tərəfdən xalqımızın tohtolsısurunda özüne yuva qurmuş dövlətçilik, dövlətçilik ənənələri oldu - desək, inanmırıq ki, bu, hansısa polemika mövzusuna çevrilsin. Mehəz Azərbaycan sehicisinin şüurunda qo-

gözəl şəhərciklər bu gün işğal altında olan torpaqlarda açılaqdır".

2020-ci il sentyabrın 27-də işgalçı Ermənistandan başlanan 44 günlük Vətən müharibəsinin nəticəsi olaraq Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin xalqımıza qazandırıldığı tarixi Zəfər həmçinin regionda yeni bir reallıq yaradı, 2023-cü ilin sentyabrında Qarabağda baş tutan iki günlük antiterro əməliyyatı isə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində onun suverenliyini təmin etdi. Yaranan yeni reallıq daha bir tarixi ədaleti bərpə etməyə şərait yaradı: bu, Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bərabər Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunmuş soydaşlarımızın hüquqlarının bərpası-nı, onların tarixi vətənlərinə qayıtmamasını gündəmə götirdi.

2022-ci il dekabrın 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qəribi Azərbaycandan

Azərbaycan seçicisinin şurunda qərarlaşmış bu düşüncənin nəticəsi idi ki, 2003-cü ilin payızında keçirilən növbəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkilərində prezidentliyə namizəd Heydər Əliyev səhhəti ilə əlaqədar ölkə seçicilərinə müraciəti zamanı namizədliliyini İlham Əliyevin xeyrinə geri götürdüyüünü bayan edərək xalq Ümummilli Liderin seçiminə hörmət və inanımı ifadə etdi.

Bu ann özü geniş mənada növbəti zaman intahamından çıxməq üçün Azərbaycan xalqına verilmiş şans idi və onun qıymətləndirilməsinin köklərini millətin yaratdığı kulturoloji qatlarda axtarmaq lazımdır. 2003-cü ilin oktyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkilərində iştirak edən birmənalı böyük əksəriyyət İlham Əliyevin şəxsində, ümumilikdə ədlili, Talın, Seyidli-Əğsaqqallı, Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək, Talın, Loru-Pəmbək, Ağbabə və digər mahallalar qayıtmış zaman məsəlesi olduğu anlaşılmışdır. Həmin mahallarda o insanların yolunu gözləyən ancəq 831 kənd var.

Bu, inkarolunmaz həqiqətlərdən biridir və minnədarlıq hissi ilə xatırlaşırıq ki, 1997-ci il dekabrın 18-de-

YURD sevgisi, QAYIDIŞ amalı

Vətənpərvər gənc nəsil biliyi,
zəkası ilə silahlanıb dünyaya
Qərbi Azərbaycan mesajını verir

Qərbi Azərbaycan mesajını verir

"1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" Fərmani imzalamaqla o yerlərə qayıtmagın hüquqi olmaqla bərabər, siyasi əsaslarını da Umummilli Liderimiz yaratdı.

Bunun üçün, ilk növbədə, mənəvi hüquq var və o hüququ təsbit edən faktları xatırlayıram.

ehtiva edirdi. Bu, ilk olaraq onunla xarakterizə olunurdu ki, məscidlərin nəzdində fealiyyət göstərən böyük və ya xud kiçik mədrəsələrdə “müdərris adlanan aşağı sınıf müəllimləri və “vaiz” - deyə çağrılan yuxarı sınıf müəllimləri usahaqların təhsilində əsaslı fiqurlardan idilər. Rusiya İmperiyasının İrəvan xanlığını istila etdiyi zaman, ancaq xanlığın mərkəzi olan sahərdə

“Oərbi Azərbaycana qayıdış” fes-

"Qərbi Azərbaycana qayıdış" festival-konqresdəki çıxışları xatırlayıram. Bu xüsusda Qərbi Azərbaycan icmanının idarə Heyətinin sədri, Milli Məclisin deputati Əziz Ələkbərli Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyasının ilk dəfə beynəlxalq müstəviyə çıxarıldığı, dünyanın bir çox ölkələri, beynəlxalq qurumları, həmçinin ayrı-ayrı siyasetçilərinə məktub və müraciətlər ünvanlandığını deyir, ümumilikdə icmanın 225 bəyanat qəbul etdiyi vurgulayır. Bütün bu fealiyyətin intensiv olduğunu qədər də ardıcılılığı Azərbaycan dövlətinin, şəxşən Prezident İlham Əliyevin dönməz iradəsinə bağlılığından xəbər verirdi. Hər bir dövlət ali siyasi iradəsinin ifadəsi olduğu xalqın, ilk növbədə, başlıca əvəz olunmaz təminatıçıdır. Maraqlıdır ki, bu fikir festival-konqresdə "Qərbi Azərbaycana qayıdış" olimpiadasının qalibi olmuş şagirdlərin mükafatlandırılması zamanı qəribə məmənuniyyət yaşatdı və etiraf edim ki, qururla dalğalanın bayrağımıza sevgi və minnətdarlıqla baxdım. Belə ki, "Qərbi Azərbaycana qayıdış" olimpiadasında ölkəmizin müxtəlit bölgələrindən 10

Ermənistanda bərqərar olan sovet hakimiyyətinin ilk illərində Qərbi Azərbaycan üzrə 1922-1923-cü illərdə 36, 1924-cü ildə 62, 1929-1930-cu illərdə 112, 1931-ci ildə isə 245 Azərbaycan məktəbi fəaliyyət göstərib. Həmin dövrdə 113 azərbaycandilli məktəbəqədər təhsil müəssisəsi mövcud olub. 1981-1982-ci tədris ilində Qərbi Azərbaycanda 155 azərbaycandilli məktəb, 1986-1987-ci tədris ilində isə 206 azərbaycandilli məktəb fəaliyyət göstərib... Qərbi Azərbaycandakı Azərbaycan məktəblərinin məzunları arasından elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən 10 akademik, akademiyannı müxbir üzvü, 140 elmlər doktoru və 740 elmlər namizədi yetişib.

qalası qısmen Rusyanın işgali zamanı, sonradan isə daşnak Ermənistanı və Sovet Ermənistandakı hakimiyət zamanı tamamilə məhv edilib. Daş və çiy kərpicdən ikiqat, yaxud üçqat divar malik, eni 790 m, uzunluğu 850 m olan İrəvan qalasının 50-dən çox bürçü, 3 möhkəm dəmir darvazası barədə iki əsrən artıq müddetdə avropanı seyyahların və yaxud Rusiya İmparatorluğunun illaqdan sonra təşkil etdiyi elmi ekspedisiya üzvlərinin qeydlərin-dən oxumaq mümkündür. Tarixi-məmarlıq xüsusiyyətlərinə görə seçilen digər abidələrdən Hüseynqulu xannı əmri ilə əsası 1810-cu ildə qoyulan, Arazın sol sahilində, dördbücaqlı formada düzən yerdə salınan, 1815-ci il-də isə tikintisi başa çatdırılan məşhur Sərdərabad qalası dabu taleyi yaşadı.

Bunlardan əlavə, XIX yüzülliin 50-ci illərində Sərdar sarayındakı süjetli kompozisiyaları bərpa edən, "Fətəli şah", "Abbas Mirza", "Hüseynqulu xan", "Sərkərdə" və digər portret janrında olmaqla 100-dən çox rəsm əsərinin yaradıcısı, İravan rəssamlıq senetinin ən görkəmli nümayəndəsi Mirzə Qədim İravanının əsərlərinin böyük eksriyyəti də məhv edilib. Söhbət Mirzə Qədim İravanidən gedir ki, möcüze neticəsində xilas edilen rasmlarının 25-i Bakı İncəsənat Muzeyində, digərləri (böyük ehtimalla, qənimət kimi götürürlənləri) isə Tbilisi və Sankt-Peterburqdakı muzey və qalarevalarda saxlanılır.

Ağqoyunlular, daha sonra Səfəvilər dönenəmədə Cuxur-Səed vilayətinin, sonralardan İrəvan xanlığının inzibati mərkəzi olan İrəvan şəhərində bunlarla paralel olaraq Qəribi Azərbaycan ərazisində elm və təhsilin sabit, aradan xətt üzrə dimanik inkişafının mənzəresini salnamələrdən və bu ərazilərdən keçmiş məşhurların xatirələrinde tesvvür etmək mümkündür. Əsasən əldən xadımlarının iştirakı ilə təşkil edilən təhsil özündə bir sıra elementləri

İt hakimiyətinin ilk illərində
3-cü illərdə 36, 1924-cü ildə 62,
ildə isə 245 Azərbaycan məktəbi
113 azərbaycandilli məktəbəqə-
. 1981-1982-ci tədris ilində Qər-
illi məktəb, 1986-1987-ci tədris
təb fəaliyyət göstərib... Qərbi
tətləblərinin məzunları arasından
ən 10 akademik, akademiyanın 9
və 740 elmlər namizədi yetişib.

“Sonraki dövrlərde Ermənistanda bərqərər olan sovet hakimiyətinin ilk illərində Qərbi Azərbaycan üzrə 1922-1923-cü illərdə 36, 1924-cü il-də 62, 1929-1930-cu illərdə 112, 1931-ci ildə isə 245 Azərbaycan məktəbi fəaliyyət göstərib. Həmin dövrdə 113 azərbaycandilli məktəbə-qədər təhsil müəssisi mövcud olub. 1981-1982-ci tədris ilində Qərbi Azərbaycanda 155 azərbaycandilli

çəkilişləri Azərbaycan təməş cədəckərələri fikrini yaşamaq xoş idi.

Festival-konqresdə Qərbi Azərbaycanda yaşamış ve yeno də yaşaya-çaq soydaşlarımızın yaradaraq yaşatdığı mədəniyyəti təblig etməklə yanaşı, böyük qayğıda elm və təhsil ictihadıyyətinin dəstəyinin ifadəsi kimi ölkəmizin müxtəlif universitet, akademiya və elmi-tədqiqat institutlarında, həmçinin Türkiyə universitetlərində fəaliyyət göstərən tədqiqatçılardan bir araya geldi.

Azərbaycanda 155 azərbaycandilli məktəb, 1986-1987-ci tədris ilində isə 206 azərbaycandilli məktəb fəaliyyət göstərib". Bu rəqəmləri "Qərbi Azərbaycana qayıdış" festival-konqresdəki çıxışı zamanı elm və təhsil naziri Emin Əmrullayev xatırlatdı. Nazir həmçinin vurguladı ki, Qərbi Azərbaycandakı Azərbaycan məktəblərinin məzunları arasından elmin müxtəlif sahələrini əhatə edən 10 akademik, akademiyanın 9 müxbir üzvü, 140 elmlər doktoru və 740 elmlər namizədi yetişib. Emin Əmrullayev ali təhsil proqramlarına Qərbi Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, folkloru, toponimləri, İrevan Müəllimlər Seminariyası ilə bağlı dərslərin, seçmə fənlərin daxil edilməsinin olduca vacib olduğunu göstərən tədqiqatçıların bir araya gəldiyini görmək də xoş idi.

Yeri gəlməşkən, festival-konqresdə iştirak edən Türkiyənin İğdır Ünivərsitetinin rektoru professor Mehmet Hakkı Alma çıxışı maraqlı araşdırmanın təqdimatı ilə diqqət çəkdi. Bu, İnkışaf Agentliklərinin Baş Direktorluğu, Sərhəd İnkışaf Agentliyi və İğdır Ünivərsitetinin Zəngəzur döhlüzünün regional inkişaf və regional inkişaf artımının strateji əməliyyatı ilə bağlı seminarın hesabatındakı məqamları ifadə edirdi. Rektor Naxçıvanın sadəcə Azərbaycan və Türk dünyası üçün deyil, bütün dünya üçün önemli bir coğrafiya olduğunu fakt və sənədlərin dili ilə təqdim etdi. İşə düşəcəyi hətta düşmən illərdən cəhd etmək

xii ediminişinin oldukça vacip olduğunu bildirir. Azərbaycanın elm və təhsil müəssisələrində Qəribi Azərbaycan tarixinin aşasını qoyması sahəsində ardıcıl, sistemli tədqiqatların aparılması və elmi-tarixi nezəri əsərlərin yaradılması zərurətini qeyd etdi.

şimi canıtlaması nə ədəbiyyatın xüsusi silə, aşiq ədəbiyyatının inkişafı İravan və ümumiyyətdə Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinin formalasmasına təkan verirdi. Bu isə aşiq məktəbinin nümunəsində qabarlıq görünürdü. Göyçə aşiq məktəbinin nümayəndələri Mis-skin Abdal, Aşıq Allahverdi, Aşıq Ali, Aşıq Ələsgər, Aşıq Mehərrəm, Aşıq Əziz, Aşıq Musa, Gümrü aşiq məktəbindən Aşıq Tüccarı, Aşıq Şenlik, Aşıq Beymurazi, Şirəkli Həsən və digərləri nəinki bütövlükdə Azərbaycanda,